

УДК 811.161.2'373.611

МОРФОНОЛОГІЧНІ ЯВИЩА ПРИ ТВОРЕННІ ВІДОЙКОНІМНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Любослава Асіїв

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул. Університетська 1/343, 79602 Львів, Україна,
тел.: (80 322) 239 47 17*

Досліджено основні особливості функціонування морфологічних явищ при творенні прикметників від ойконімів. З'ясовано, що найбільшу активність при деривації відповідних лексем виявляють альтернації, інтерференції та нарощення. Аугменти утворюють морфологічні варіанти суфікса -ськ-. Особливу увагу приділено проблемі нормативності відойконімних ад'єктомів, які функціонують у сучасній мові.

Ключові слова: морфологічні явища, чергування, інтерференція, нарощення, відтопонімний прикметник, ойконім.

Серед проблем сучасної української морфології важливе місце займає вивчення морфологічних явищ, які відбуваються при творенні прикметників та іменників від назв населених пунктів, з'ясування характерних змін фонемного складу твірних основ у процесі такої деривації. Актуальність названих досліджень визначається низкою чинників, серед яких привертають увагу різноманітність таких змін, існування декількох варіантів відойконімних прикметників, що пов'язано, з одного боку, з діалектними особливостями творення відтопонімних дериватів, а з іншого, – з функціонуванням в офіційно-діловій сфері лексем, які не відповідають „принципам українського словотвору” [3, с. 22], суперечать морфологічним особливостям української мови. До цього можна ще додати необхідність творення відповідних дериватів від географічних назв інших країн. Отож на функціонуванні відтопонімних дериватів, як і самих топонімів, „позначаються і внутрішньо-, і позамовні чинники, які часто трансформують онімний простір з небажаними для нього наслідками” [3, с. 23].

Актуальним завданням є виявити тенденції функціонування морфологічних явищ при творенні відтопонімних лексем, що дасть змогу вивести морфологічні правила та надати рекомендації щодо нормативності відповідних дериватів. Важливе місце щодо вирішення поставлених проблем займають насамперед праці В. Горпинича [4; 5; 6], а також С. Вербича [2; 3], В. Шульгача [19; 20], дослідження з топоніміки цілої низки вчених, зокрема, Д. Бучка [1], Ю. Карпенка [8], З. Купчинської [9; 10], В. Лободи [11], М. Худаши [18] та інших ономастів. Однак комплекс проблем, пов'язаних з морфологією відтопонімного словотворення, потребує подальших різноаспектних досліджень.

Метою статті є з'ясувати основні особливості функціонування морфологічних явищ при творенні відойконімних прикметників у сучасній українській мові.

Класична модель творення відтопонімних прикметників сучасної української літературної мови – це поєднання твірної основи із суфіксом **-ськ-**, що залишається основним засобом деривації прикметників від ойконімів. Участь морфологічних явищ у словотворчому процесі значно залежить від структурного типу фіналі основи топоніма, характеру кінцевої приголосної фонемі та особливостей топоформанта.

Можна виділити такі основні структурні типи фіналей основ ойконімів:

1) ойконімні основи, кінцевій приголосній фонемі яких передують голосна фонема (структура **at**): *Сари, Київ, Самбір, Снятин, Лондон, Париж*;

2) ойконімні основи з двома приголосними у кінці (структура **att**): *Рівне, Кодня, Моринці, Сапетня, Сумці, Дамаск, Бельце*;

3) ойконімні основи з трьома консонантами у фіналі (структура **attt**): *Борзна, Сутьське, Вербка, Мінськ*;

4) основи незмінних топонімів з кінцевою голосною (структура **ata** (або рідше **atta**)). Це насамперед іншомовні географічні назви: *Амхара, Батумі, Улан-Уде*. Однак в українському онімному просторі функціонує невелика кількість незмінних ойконімів - радянізмів „у формі родового відмінка, для яких характерна синтаксично-позиційна невідмінюваність” [7, с. 105]. Наприклад: *с. Шевченка, с. Шмідта, с. Голобородька, с. Франка, с. Володарського* (за підрахунками Л. Грицаєнко, у „Словнику географічних назв України” В. Горпинича [6] зафіксовано 84 такі назви [7, с. 105]).

При творенні прикметників від ойконімів, фіналі яких належать до першого структурного типу (структура **at**), функціонування морфологічних явищ залежить від характеру кінцевої приголосної фонемі основи топоніма. Якщо такою приголосною є будь-яка, крім /г/, /к/, /х/, /з/, /с/, /ц/, /з'/, /с'/, /ц'/, /ж/, /ч/, /ш/, переважно ніяких морфологічних змін не відбувається. Наприклад: *Пришиб (Зп) пришибський* [6, с. 338], *Львів (Лв) – львівський* [6, с. 238], *Самбір (Лв) – самбірський* [6, с. 370], *Суми (См) – сумський* [6, с. 424], *Снятин (ІФ) – снятинський* [6, с. 394], *Радехів (Вл) і Радехів (Лв) – радехівський* [6, с. 345] тощо. Особливо послідовно можна говорити про вільну сполучуваність суфікса **-ськ-** з основою ойконімів на **-город (-град), -увам-е (-овам-е, -евам-е), -поль, -ів** [4].

Проте якщо основа закінчується на шиплячу, свистячу, задньоязикову чи горлову фонемі, то відбувається чергування цього кінцевого консонанта та накладання його на початкову приголосну словотворчого суфікса. Утворюється т.зв. „морфемний вузол” [4, с. 15] (**-ськ-, -зьк-, -цьк-**). Наприклад: *Андруга (Тр) – андрузький* [6, с. 21], *Арциз (Од) – арцизький* [6, с. 22], *Бариси (Тр) – барисський* [6, с. 28], *Збараж (Вн) – збаразський* [6, с. 168], *Устилуз (Вн) – устилузький* [6, с. 459], *Вижниця (Чрв) – вижницький* [6, с. 73], *Гадяч (Пл) – гадяцький* [6, с. 90], *Лівчиці (Лв) – лівчицький* [6, с. 230], *Біличі (Лв) – білицький* [6, с. 35], *Сокиричі (Вл) – сокирицький* [6, с. 395], *Чорнухи (Пл) – чорнущий* [6, с. 489], *Санжариха (Чрв) – санжарисський* [6, с. 371], *Дрогобич (Лв) – дрогобицький* [6, с. 140], *Потік (ІФ) – потіцький* [6, с. 333], *Прилуки (Чрз) – прилуцький* [6, с. 337], *Ржавчик (Хрк) – ржавчицький* [6, с. 350], *Неморозж (Чрк) – неморозький* [6, с. 268], *Заяче (Днп) – заяцький* [6, с. 168], *Бреч (Чрз) – брещський* [6, с. 45], *Чаус (Днп) – чаусський* [6, с. 479], *Пінькас (Кв) – пінкаський* [6, с. 320], *Потопиха (См) – потописький* [6, с. 333], *Бербениці (Пл) – бербеницький* [6, с. 30], *Смоляж (Чрз) – смоляцький* [6, с. 393], *Лебеже (Хрк) – лебезький (з паралельним лебезанський)* [6, с. 227]. Закономірність творення таких прикметників за участю названих чергувань засвідчують дані різних джерел. Зокрема, дослідники відзначають типовість творення прикметників від топонімів на **-ич-і** за участю морфологічного чергування /ч/ – /ц'/, не тільки спираючись на

сучасні усні форми, а й на історичні джерела [20]. Тож однозначно порушують морфологічні особливості українського відтопонімного словотвору прикметники *сокиричівський* [6, с. 395], *менчичівський* (від *Менчичі* (Вл)) [6, с. 257], *Березовичівська сільська рада* [14] (с. *Березовичі* (Вл)) та низка інших з нарощенням /ів/.

Водночас важливо, що названий тип морфологічних змін (чергування з інтерференцією), став маркувати модель творення прикметників від топонімів з названою фіналлю, незалежно від їх походження. Ці морфологічні явища відбуваються і при деривації прикметників від іноземних географічних назв з відповідною структурою кінця основи: *Гаага* – *гаазький*, *Рига* – *ризький*, *Сиракузи* – *сиракузький*, *Париж* – *паризький*, *Карабах* – *карабаський*, *Мальгаши* – *мальгаський*, *Арзамас* – *арзамаський*, *Гринвіч* – *гринвіцький*, *Суец* – *суецький* [17, с. 144] тощо.

Однак при творенні прикметників від деяких топонімів з фіналлю основи **at** функціонують нарощені суфікси **-івськ-**, **-анськ-**. Деякі з таких утворень рекомендують як нормативні, зокрема *Броди* (Лв) – *бродівський* [6, с. 46] (зауважимо, що зафіксований місцевий варіант *бродський*, який, проте, витісняється з мовлення офіційним ад'єктом, у пам'ятках XVI–XVII ст. засвідчена форма *бродський* [12, с. 98]), *Атаки* (Чрв) – *атаківський* (водночас існує місцевий варіант з чергуванням – *атацький*) [6, с. 23], *Роги* (Жт) – *рогівський* [6, с. 354], *Мельники* (Вл) – *мельниківський* [6, с. 256], *Брани* (Вл) – *бранівський* [6, с. 44], *Береги* (Зк) – *берегівський* [6, с. 31], *Бабче* (Хрн) – *бабчанський* [6, с. 23], *Вага* (Тр) – *важанський* [6, с. 52] (з чергуванням /г/ – /ж/). Проте значно більше ненормативних, зокрема В. Горпинич цілком слушно такими вважає всі випадки творення прикметників від назв на **-их-а** за допомогою нарощеного суфікса **-івськ-** (такі як *ненадихівський* (від *Ненадиха* (Кв)) [6, с. 268], *матвіївський* (від *Матвіїха* (Кв)) [6, с. 254]) [6, с. 16]. Неправильними є і форми *Колодеженська сільська рада* [14] (с. *Колодеже* (Вл) – *колодезький* [6, с. 203]), *Скірченська сільська рада* [14] (*Скірче* (Вл) – *скірчанський* [6, с. 386]), *Клепалівська сільська рада* [14] (*Клепали* (См) – *клепальський* [6, с. 197]). Це тільки незначна кількість ненормативних відтопонімних прикметників, які функціонують у сучасному онімному просторі.

Якщо основа топоніма має фіналь **att**, то при деривації прикметника відбуваються різноманітні морфологічні явища, які пов'язані в низці випадків також з особливостями топоформантів, наголосу тощо [6, с. 6]. Розглянемо деякі з них.

1. Усічення (елізія). Це морфологічне явище досить послідовно відбувається при творенні прикметників від топонімів, у яких кінцевою приголосною основи є задньоязикова /к/, а попередня приголосна найчастіше є сонорною або /д/, /т/. Таке явище характерне для дериватів від ойконімів, які мають у кінці основи фонемосполуку /івк/ (топоформант **-івк-а**). Наприклад: *Авдіївка* (Днц) – *авдіївський* [6, с. 19], *Безсаливка* (См) – *безсаливський* [6, с. 30], *Березівки* (Вн) – *березівський* [6, с. 31], *Вазлуївка* (Вн) – *вазлуївський* [6, с. 52], *Давидівка* (Пл) і *Давидівка* (Чрв) – *давидівський* [6, с. 120], *Усівка* (Пл) і *Усівка* (Кв) – *усівський* [6, с. 458].

Однак таке морфологічне явище спостерігаємо і при творенні від лексем з іншими фонемосполуками (зокрема, /дк/, /тк/, /нк/, /мк/, /йк/, /рк/, /л'к/): *Аджамка* (Крв) – *аджамський* [6, с. 19], *П'ятихатки* (Пл) – *п'ятихатський* [6, с. 344], *Семихатка* (Хрс) – *семихатський* [6, с. 378], *Семисотка* (Од) – *семисотський* [6, с. 377], *Решітка* (Лв) – *решітський* [6, с. 350], *Жмеринка* (Вн) – *жмеринський* [6, с. 151], *Віймка* (Днц) – *віймський* [6, с. 73], *Санжарійка* (Од) – *санжарійський* [6, с. 371], *Сантарка* (Жт) – *сантарський* [6, с. 371], *Слобідка* (Чрв) – *слобідський* [6, с. 389], *Тухолька* (Лв) – *тухольський* [6, с. 452]. Зафіксована також така елізія і при творенні прикметників від

топонімів зі сполуками /чк/ або /жк/ у фіналі (одночасно відбувається чергування /ч/ – /ц'/ або /ж/ – /з'/): *Любовичка (Крв)* – *любовицький* [6, с. 236], *П'ятирічка (Жт)*, *П'ятирічка (Кв)* і *П'ятирічка (Хрк)* – *п'ятиріцький* [6, с. 344], *Поповичка (Чрг)* – *поповицький* [6, с. 332], *Баитечки (Чрн)* – *баитецький* [6, с. 29], *Шаровечка (Хм)* – *шаровецький* [6, с. 492], *Верблюжка (Крв)* – *верблюзький* [6, с. 66].

У багатьох офіційних назвах сільрад спостерігаємо порушення цієї морфологічної закономірності, намагання уникнути будь-яких змін в основі ойконіма. Наприклад: *Хмелівківська сільська рада (с. Хмелівка (Рв))*, *Бережанківська сільська рада (с. Бережанка (Вл))*, *Скобелківська сільська рада (с. Скобелка (Вл))*[14].

2. Інтерференція кінцевої приголосної основи й початкової приголосної словотворчого суфікса та чергування фонемного нуля з /є/. Наприклад: *Володимирці (Лв)* – *володимирецький* [6, с. 84], *Підгайці (Вл)* і *Підгайці (Лв)* – *підгаєцький* [6, с. 317], *Півці (Чрг)* – *півецький* [6, с. 316], *Вишнівці (Крв)* – *вишнівецький* [6, с. 76]. Разом з тим можлива альтернація /і/ з /о/ або /є/, що пов'язане зі зміною складоподілу: *Дубівці (Тр)* – *дубовецький* [6, с. 142], *Ланівці (Тр)* – *лановецький* [6, с. 226], *Ремезівці (Лв)* – *ремезовецький* [6, с. 350], *Ільківці (Хм)* – *ільковецький* [6, с. с. 182], *Рудківці (Хм)* – *рудковецький* [6, с. 364] тощо.

Такі морфологічні зміни зафіксовані при творенні прикметників від топонімів, у фіналі яких є сполучення будь-якої приголосної із /ц'/ (топоніми на **-ц-і**). Проте від ойконімів з такою структурою фіналі існує й інша морфологічна модель творення прикметників – з елізією /ц'/ (подібно до усичення /к/): *Великі Сорочинці (Пл)* – *великосорочинський* [6, с. 64], *Моринці (Чрк)* – *моринський* [6, с. 263], *Ремезівці (Лв)* – *ремезівський* (функціонує паралельно з *ремезовецький*) [6, с. 350], *Репужинці (Чрв)* – *репужинський* (з паралельним *репужинецький*) [6, с. 350], *Ржавинці (Чрв)* – *ржавинський* (з паралельним *ржавинецький*) [6, с. 350], *Вовчківці (ІФ)* і *Вовчківці (Тр)* – *вовчківський* [6, с. 82], *Жовтанці (Лв)* – *жовтанський* (однак в офіційному мовленні віддають перевагу формі *жовтанецький*) [6, с. 151], *Дубівці (Чернівецька область)* – *дубівський* (місцевий варіант, водночас офіційний – *дубовецький*, так само прикметник *дубовецький* утворений від назв населених пунктів *Дубівці в Івано-Франківській та Тернопільській областях*) [6, с. 142], *Просівці (Тр)* – *просівський* (місцевий варіант, офіційний – *просовецький*) [6, с. 340], *Суботці (Крв)* – *суботський* [6, с. 423] (як допустимий В. Горпинич подає *суботцівський* [6, с. 423], однак, на нашу думку, цей варіант не відповідає морфологічній моделі творення прикметників від ойконімів на -ц-і, що підтверджують численні деривати з елізією /ц'/ або відповідним чергуванням).

3. Чергування фонемного нуля з /є/, якщо кінцевою приголосною є /н/, /н'/: *Дубно (Рв)* – *дубенський* [6, с. 143], *Коросне (Лв)* – *коросенський* [6, с. 208], *Роздоріжне (Лв)* – *роздоріженський* [6, с. 357], *Ромни (См)* – *роменський* [6, с. 361], *Ягідне (Зп)* – *ягоденський* [6, с. 510].

Рідше цю альтернацію фіксуємо при творенні прикметників від ойконімів з іншими приголосними в кінці основи, наприклад: *Бедевя (Зп)* – *бедевельський* [6, с. 29].

Така морфологічна модель творення відойконімних прикметників засвідчена історичними джерелами, була поширена в староукраїнській мові XVI –XVII ст. [12, с. 98]. У сучасній мові від топонімів зі структурою приголосна + /н/ або /н'/ частіше утворюються прикметники за допомогою нарощеного суфікса **-анськ-** (орфографічно **-янськ-**). Наприклад: *Кодня (Жт)* – *коднянський* [6, с. 201], *Роздільне (Лв)* – *роздільнянський* [6, с. 357], *Житне (См)* – *житнянський* [6, с. 151], *Лючне (ІФ)* – *лючянський* [6, с. 237], *Тинне (Рв)* і *Тинна (Хм)* – *тинянський* [6, с. 439] (з усиченням /н/)

тощо. Аналогічно і від ойконімів з кінцевим збігом /др/, /гл'/: *Кодра (Кв)* – *кодрянський* [6, с. 201], *Угля (Зк)* – *углянський* [6, с. 454], *Тухля (Лв)* – *тухлянський* [6, с. 452].

В офіційних документах від багатьох ойконімів з названим типом фіналі узаконені неправильні форми (наприклад, *Рівненська область*, *Тинне (Рв)* – *тинненський* [с. 439], *Горішненська сільська рада* [14] (с. *Горішнє (Вл)*), що суперечать не тільки морфологічним закономірностям, а й фонетичним особливостям української мови.

4. Повна інтерференція кінцевої фонемосполуки /с'к/, /ск/, /ц'к'/: *Береськ (Вл)* – *береський* [6, с. 32], *Донецьк (Днц)* – *донецький* [6, с. 138], *Луцьк (Вл)* – *луцький*, *Суськ (Вл)* – *суський* [6, с. 425], *Жеребецьке (Чрг)* – *жеребецький* [6, с. 150], *Сутиски (См)* – *сутиський* [6, с. 425], *Вертелецьке (Пл)* – *вертелецький* [6, с. 67], *Шацьк (Вл)* – *шацький* [6, с. 493], також від назв населених пунктів інших країн: *Дамаск (Сирія)* – *дамаський* [17, с. 144].

5. При творенні деяких прикметників зі структурою **att** (де остання приголосна є шиплячою чи задньоязиковою) відбувається чергування з накладанням тільки кінцевої приголосної фонемі на початкову суфікса (аналогічно до структур **at**). Наприклад: *Посвірж (ІФ)* – *посвірзький* [6, с. 332], також від іншомовних назв: *Кандалакша (Мурманська обл., Росія)* – *кандалакський* [17, с. 144].

6. Дедалі більше прикметників від топонімних основ з фіналлю **att** творяться за участю нарощення фонемосполук /ів/, /ан/, /ин/, /ен/, результатом чого є поява морфологічних варіантів **-івськ-**, **-анськ-**, **-инськ-**, **-енськ-** суфікса -ськ-. На думку І. Ковалика, „усі подібні елементи є складовими і невід'ємними частинами поліморфемних суфіксів, що постали внаслідок перерозкладу морфем” [15, с. 20]. Наприклад: *Давидки (Жт)* – *давидківський* [6, с. 120], *Дамаски (Пл)* – *дамасківський* [6, с. 120], *Світле (Зп)* – *світлівський* [6, с. 374], *Бакиша (Од)* – *бакишанський* [6, с. 26], *Багва (Чрк)* – *багв'янський* [6, с. 24], *Бабче (ІФ)* – *бабчанський* [6, с. 24], *Ярешки (Жт)* – *ярешківський* [6, с. 513]. Активною стає форма *ічняський* (від ойконіма *Ічня (Чрг)*) [6, с. 183] на відміну від прикметника *іченський*, утвореного за давньою морфологічною моделлю, що усувала нагромадження приголосних на міжморфемному шві, а отже, більше відповідала українській фонотактиці.

Особливо значним є поширення прикметників з нарощеним суфіксом **-івськ-** (часто ненормативних) у назвах сільських та селищних рад, районів, громад тощо, наприклад: *Зимнівська територіальна громада* [14] (с. *Зимне (Вл)*), *Оваднівська сільська рада* [14] (с. *Овадне (Вл)*), *Ківерцівський район (м. Ківерці (Вл)* – правильно *ківерецький* [6, с. 196]), *Сутиски (См)* – *сутисківський* (правильно *сутиський* [6, с. 425]) тощо. Спостерігаємо і таке явище, як витіснення нарощення **-ан-** іншими аугментами, зокрема **-ен-**: *гірненський* (від *Гірне (Лв)*) [6, с. 95], *більченський* (від *Більче (Лв)*) [6, с. 37] (на відміну від давніх форм *гірнянський* [6, с. 95], *більчанський* [6, с. 37]).

Топоніми, у яких основа має фіналь **attt**, загалом не характерні для української мови (більшість з них на **-ськ**), однак ця група поповнюється іноземними географічними назвами. При творенні прикметників від цих лексем відбуваються такі морфологічні явища:

- повна інтерференція – при творенні прикметників від топонімів з кінцевими фонемосполуками будь-якої приголосної з /с'к/, /ц'к'/: *Бабське (ІФ)* – *бабський* [6, с. 24], *Володарськ (Лв)* – *володарський* [6, с. 84], *Волинське (Лв)* – *волинський* [6, с. 83], *Нововолинськ (Вл)* – *нововолинський* [6, с. 279], *Сульське (См)* – *сульський* [6, с. 424], *Равське (Лв)* – *равський* [6, с. 345], *Мінськ (Білорусь)* – *мінський*;

- нарощення, яке характерне для деривації прикметників від ойконімів зі збігом трьох приголосних у фіналі: *Вербка (Вн) – вербківський* [6, с. 66], *Брно – брненський*, *Борзна (Чрг) – борзнянський* [6, с. 42], *Шостка (См) – шосткинський* [6, с. 501]. Застарілими вважаються прикметники *борзенський*, *шостенський* [6, с. 4], однак такі форми більш відповідають особливостям української морфології та фонотактики, сприяють уникненню збігу приголосних на міжморфемному шві, а отже, підтримують характерну рису української мови – милозвучність.

Для творення прикметників від незмінних топонімів іншомовного походження з фіналлю **ata** (або рідше **atta**), структура якої є нетиповою для української мови, характерним є елізія кінцевої голосної фонемі: *Амхара – амхарський*, *Батумі – батумський*, *Колорадо – колорадський*, *Урарту – урартський*. Це усічення є одним із засобів пристосування слів іншомовного походження до української словотвірної системи, адже в українській мові іменникові основи закритого типу. Елізія, модифікуючи фонемну будову фіналі незмінних топонімів, робить можливим сам дериваційний акт. Однак таке усічення не регулярне: пор. *Перу – перуанський*, *Тарту – тартуський*, *Бордо – бордоський*. У цих топонімах кінцевий голосний є наголошеним, що, можливо, і перешкоджає елізі. Усікатися такі фінальні голосні можуть тільки тоді, коли словотворчим засобом виступає нарощений суфікс, перша голосна якого приймає на себе наголос усіченого елемента. Наприклад: *Баку – бакінський*, *Улан-Уде – улан-удинський*. Зауважимо, що схоже явище спостерігається у прикметниках від власне українських топонімів з наголошеним закінченням (наприклад: *Вовчухи (Лв) – вовчухівський* [6, с. 82]). Такі ад'єктиви творяться за допомогою аугментованих суфіксів -івськ-, -инськ-, щоб „зберегти незмінною першу частину інтонації (висхідну) і перетворити її у висхідно-спадну в ад'єкtonімах” [4, с. 106].

Елізія кінцевої голосної фонемі /a/ або сполуки /ого/ відбувається і при творенні прикметників від незмінних ойконімів-радянців: *Бойка (Хрс) – бойківський* [6, с. 40], *Артема (Днц) – артемівський* [6, с. 22], *Шевченка (Вн) – шевченківський* [6, с. 493], *Голобородька (Пл) – голобородьківський* [6, с. 100], *Шмідта (Днц) – шмідтівський* [6, с. 500], *Володарського (Днц) – володарський* [6, с. 84].

У випадку творення прикметників від незмінних іншомовних географічних назв з кінцевою голосною /и/ або /і/ основи відбувається нехарактерне для української морфології нарощення приголосної фонемі /й/: *Мари – марійський*, *Малі – малійський*, *Сомалі – сомалійський*, *Делі – делійський*.

Окремим питанням є функціонування при творенні відтопонімних прикметників чергування голосних /o/, /e/ з /i/, яке становить характерну морфологічну рису української мови. У низці випадків відсутність такої альтернативи пов'язане з позамовними чинниками, а саме з бажанням розмежувати прикметники від різних географічних назв – українських та іноземних. Яскравим прикладом цього є прикметники *косівський* (від *Косів на Івано-Франківщині*) [6, с. 209] та *косовський* (від *Косово в Сербії*), *воронізький* (від *Вороніж на Сумщині*) [6, с. 87] і *воронезький* (від *Воронезь у Росії*) [17, с. 143].

У прикметниках, утворених від назв населених пунктів України, чергування /o/, /e/ з /i/ також є нерегулярним. У низці випадків бачимо явне намагання вилучити топоніми зі сфери дії названого морфологічного чергування, зберегти незмінною ойконімну основу в складі похідного іменника. Зокрема, порушення дії цієї альтернативи часто спостерігаємо в офіційно-діловому мовленні, особливо в дериватах, утворених від назв нових або перейменованих за часів СРСР населених пунктів. Наприклад: с.

Дністрове (Тр) – *дністровський* [6, с. 132] (село *Дністрове* до 1961 року мало назву *Вовківці* [16, с. 505]), селище *Дніпрове* (колишнє німецьке поселення *Ямбург*, перейменоване в 1950-х роках) – *дніпровський* [6, с. 131]. Як нормативні такі деривати подає й В. Горпинич, проте з цим не можемо погодитися, оскільки вони творяться за участю нарощення, яке взагалі не властиве сучасній українській словотвірній системі (окремі деривати з таким аугментом, які фіксує і „Словник географічних назв України” [6] (наприклад, *Шкло (Лв)* – *шкловський* [6, с. 499]), знаходяться поза межами норми). Не обґрунтовано внутрішньомовними чинниками і відсутність чергування /o/ чи /e/ з /i/ у таких випадках: *Шолоховська сільська рада* [14] (однак В. Горпинич пропонує у словнику цілком закономірний прикметник *шолохівський (Шолохове (Днп))* [6, с. 501]), *соловійовський (Соловійове (Днц))* [6, с. 397], *шавровський (Шаврове (Днц))* [6, с. 491], *бесєвський (Бесєве (См))* [6, с. 29]. Однак значно переважають деривати, утворені за участю названої морфонологічної альтернативи: *Артюхове (См)* – *артюхівський* [6, с. 22], *Бабакове (См)* – *бабаківський* [6, с. 23], *Бацеве (Жт)* – *бацівський* [6, с. 29], *Грозове (Зн)* – *грозівський* [6, с. 113], *Лісове (Вн)* – *лісівський* [6, с. 232], *Делієве (ІФ)* – *деліївський* [6, с. 123], *Демидове (Од)* – *демидівський* [6, с. 123] тощо. Відповідні нормативні форми прикметників є і в назвах сільрад [14].

Нерідко спостерігаємо випадки, коли морфонологічні явища функціонують навіть у тих випадках, якщо затемнюють зв'язок з відповідним топонімом. Наприклад, від трьох ойконімів м. *Львів (Лв)*, с. *Львове (Хрс)* та с. *Львівка (Днц)* утворено омонімний прикметник – *львівський* [6, с. 238] (від останніх назв за участю морфонологічних чергувань /o/ – /i/ або усічення /к/ відповідно). Саме такі відтопонімні ад'єктами офіційно затверджені в назвах області та сільрад. Від топонімів с. *Усів (Кв)*, с. *Усівка (Кв)*, с. *Усівка (Пл)*, с. *Усове (Жт)* утворюється омонімний ад'єктом *усівський* [6, с. 458] (від *Усівка* – з усіченням /к/, а від *Усове* – з чергуванням /o/ – /i/). Від *Підберезжя (ІФ)* та *Підбереззя (Вл)* закономірно відповідно до особливостей функціонування морфонологічних явищ утворюється ад'єктом *підберезький* [6, с. 316]. Ці та аналогічні факти онімного словотвору свідчать про складність функціонування морфонологічних змін, їхній вибір не визначається тільки одним чинником, і не можна однозначно твердити, що „внутрішньою значенневою межею морфематичної модифікації топонімної основи є затемнення семантики топонімного етимона і розпад топоніма як структурно-значущої мовної одиниці” [4, с. 103].

Поширення прикметників від назв на **-овє** без чергування /o/ з /i/ призводить також і до формування в свідомості мовців чужого українській мові нарощення **-ов-**. До прикладу, на офіційному рівні затверджено перейменування міста *Дніпропетровськ* на *Дніпро*. Водночас виникла потреба творення прикметника від цієї назви. Назву області, оскільки вона закріплена в Конституції України, ще не змінено. Однак назву району, за Постановою Верховної Ради України „Про перейменування окремих населених пунктів та районів” від 19.05.2016 року перейменовано з *Дніпропетровського* на *Дніпровський* [13]. Отже, утворено відтопонімний прикметник за допомогою нарощеного суфікса **-овськ-**, що суперечить морфонологічним та фонетичним особливостям української мови. Вплив на вибір нарощення вплинули прикметники від назв на **-ов-є** (особливо форма *дніпровський (від Дніпрове)*), при творенні яких за допомогою неаугментованого суфікса **-ськ-** не виправдано не відбуваються чергування голосного /o/ з /i/, а також функціонування в онімному просторі окремих ненормативних прикметників із нарощенням /ов/ та назв населених пунктів – радянізмів на **-овськ-** (наприклад, м. *Новомосковськ (Днп)*, м. *Новоазовськ (Днц)*, смт. *Дніпровське (Днп)*, с. *Покровське (Пл)*[14]).

Ураховуючи великий вплив офіційних назв на усне мовлення, поширення невластивих українській мові відтопонімих прикметників з офіційно-ділового на інші стилі негативно впливає на мову, спричиняючи нівеляцію її специфічних рис, таким чином, продовжуючи розпочату за радянського часу внутрішню русифікацію. Для протидії таким негативним явищам, як слушно зазначає С. Вербич, „необхідні злагожені зусилля як українських мовознавців, так і національно свідомої культурної еліти, відповідальних чиновників. Така співпраця фахівців і просто небайдужих громадян [...] забезпечить український онімкон від різних негативних процесів, радикальних перетворень і стимулюватиме його розвиток відповідно до внутрішніх закономірностей еволюції онімної системи згідно з нормами сучасної української літературної мови” [3, с. 23].

Отже, функціонування морфологічних явищ при творенні прикметників від топонімів залежить від низки внутрішньомовних чинників, серед яких найбільшу вагу мають структурний тип фіналі основи топоніма, особливості топонімного форманта та характер кінцевої приголосної. Водночас значним є вплив позамовних чинників, які посилюють аглютинативні риси на шкоду фузії, ведуть до витіснення на периферію власне українських моделей з альтернаціями та інтерференцією. Тільки комплексний підхід до вивчення морфології відтопонімного словотвору із залученням до аналізу діалектного матеріалу та історичних джерел дає змогу виявити активні власне українські морфологічні моделі, аргументовано оцінити нормативність дериватів, що функціонують у сучасній мові.

1. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів: Світ, 1990. – 143 с.
2. Вербич С. О. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект / С. О. Вербич // Вісник НАН України. – 2008. – №5. – С. 54 - 60.
3. Вербич С. О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо-та позамовні чинники / С. О. Вербич // Мовознавство. – 2014. – №2. – С. 15 - 23.
4. Горпинич В. О. Відтопоніми прикметники в українській мові / В. О. Горпинич. – Київ: Вища школа, 1976. – 144 с.
5. Горпинич В. О. Нариси з пропріальної та апеллятивної словотвірної дериватології / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2012. – 210 с.
6. Горпинич В. О. Словник географічних назв України: топоніми та відтопоніми прикметники / В. О. Горпинич. – Київ: Довіра, 2001. – 526 с.
7. Грицаєнко Л. Невідміновані географічні назви України (на матеріалі "Словника географічних назв України" В. О. Горпинича) / Людмила Грицаєнко // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Серія: Філологія. – Ужгород, 2007. – Вип. 15. – С. 105-107.
8. Карпенко Ю. О. Топонімія східних районів Чернівецької області / Ю. О. Карпенко. – Чернівці: Вид-во Чернівецьк. ун-ту, 1965. – 62 с.
9. Купчинська З. О. Відносні прикметники та архаїчна ойконімія України / З. О. Купчинська // Вісник Львівського ун-ту. Серія філолог. – Львів, 2012. – Вип. 57. – С. 168 - 184.
10. Купчинська З. О. Про деякі історико-фонетичні зміни в системі української топонімії / З. О. Купчинська // До джерел: зб. наук. праць. – Львів – Київ, 2004. – С. 302 - 313.

11. *Лобода В. В.* Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лобода. – Київ: Вища школа, 1976. – 231 с.

12. *Ожоган В. М.* Відтопонімічні прикметники в староукраїнській мові XVI–XVII ст. / В. М. Ожоган // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 96 - 100.

13. Про перейменування окремих населених пунктів та районів: Постанова Верховної Ради України від 19.05.2016 року №1377-VIII, ч. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/A005?rdat1=06.05.2017&rf7571=50310>

14. Регіони України та їх склад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/a002>

15. Словотвір сучасної української літературної мови / Відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – Київ: Наукова думка, 1979. – 408 с.

16. Тернопільський енциклопедичний словник. У 4-х томах. – Тернопіль: ВАТ ТВПК „Збруч”, 2004. – Т. I. А – Й. – 696 с.

17. Український правопис. – Київ: Наукова думка, 2015. – 288 с.

18. *Худаш М. Л.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів) / М. Л. Худаш. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2004. – 536 с.

19. *Шульгач В. П.* До проблеми творення відтопонімічних прикметників в українській мові / В. П. Шульгач // Мовознавство. – 2000. – №2-3. – С. 24 - 32.

20. *Шульгач В.* Творення прикметників від назв поселень на -ичі (на матеріалі ойконімів Волинської області) / Віктор Шульгач // Тенденції розвитку української лексики та граматики. – Варшава – Івано-Франківськ, 2015. – Ч. II. – С. 279 - 288.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ОБЛАСТЕЙ

Вн – Вінницька; Вл – Волинська; Днп – Дніпропетровська; Днц – Донецька; Лв – Львівська; Жт – Житомирська; Зк – Закарпатська; Зп – Запорізька; ІФ – Івано-Франківська; Кв – Київська; Крв – Кіровоградська; Лв – Львівська; Лг – Луганська; Мк – Миколаївська; Од – Одеська; Пл – Полтавська; Рв – Рівненська; См – Сумська; Тр – Тернопільська; Хрк – Харківська; Хрс – Херсонська область; Хм – Хмельницька; Чрк – Черкаська; Чрв – Чернівецька; Чрг – Чернігівська.

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2017

доопрацьована 30. 06. 2017

прийнята до друку 15. 08. 2017

MORPHONOLOGICAL PHENOMENA IN ADJECTIVE DERIVATION FROM PLACE NAMES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Luboslava Asiyiv

*Ivan Franko National University of Lviv
Professor Ivan Kovalyk Department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., 79602 Lviv, Ukraine,
phone: (00380 322) 239 47 17*

The article is devoted to the description of morphological phenomena taking place in the process of the wordbuilding of adjectives from geographic names in the Modern Ukrainian language. Investigating morphological phenomena in the functional aspect makes it possible to define the importance of these modifications for definite adjective

derivation types from place names. The phenomenon of transformation of modern onomastic space of Ukrainian language by example oikonym, adjectives formed from geographic names is negatively reproduced on functioning of different own names in the linguistic system. The intra- and extra lingual factors of such transformation are detected. Taking into account large influence of the official names on the verbal broadcasting, distribution of unusual to Ukrainian of adjectives from geographic names from officially-business style on other styles negatively influences into language, causing leveling of her specific lines. There was also Russian influence on the formation of some Ukrainian place names and formal forced renaming under Soviet power.

Special attention has been paid to peculiarities of morphological phenomena functioning. It is found out, that most activity alternations, interferences and increases, find out at the derivate of corresponding lexemes. The increases form the variants of suffix of -ськ-. The condition and of these phenomena functioning are determined their regularity as well as their activity sphere and functional loading are defined. Investigating morphological phenomena in the functional aspect makes it possible to define the importance of these modifications for definite adjective derivation types from place names. Only the complex going near the study of morphonology of word-formation from geographic names with bringing in to the analysis of dialectal material and historical sources gives an opportunity to reduce the active actually Ukrainian morphological models.

Key words: morphological phenomena, alternation, interference, increase, adjective, geographic names, place names.